

НАОРУЖАЊЕ ВОЈСКЕ У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ 1804—1813. ГОДИНЕ

Један од битних проблема са којим су се сучили устаници у периоду од 1804—1813. године био је обезбеђење довољне количине лаког стрељачког наоружања. Прве борбе су започете скоро искључиво личним оружјем, заосталим из последњег аустро-турског рата 1788—1791. године, или оружјем сачуваним код припадника бивше Народне војске из 1796/97. године.

За време Турака, по малобројним српским градовима, варошима, варошицама и паланкама пушкари су већином били Муслимани, мада је било и Срба. Србима је било дозвољено да поправљају и дотерују оружје својих сународника. Израда сачме, куршума, фишека и пушака, сем у царским оружанама, у Румелији је била изричито забрањена. Али не само услед ове забране, него и из многих других узрока (слаба експлоатација рудника железца, становништво без занатских традиција, стабилна турска власт) пушкарство на територији данашње уже Србије није никада имало онај значај који је имало у крајевима где је владала крајња анархија и где није признавана царска власт.

Постоје неке индиције да су само у Мокрој Гори (Златиборска висорава), у ковачкој радионици браће Петра и Павла Турудића (1780—1811. године), израђиване сабље и пушке „бучевке“, а у Ужицу и Јагодини ножеви и јатагани.¹

Тако је оружје, изузимајући оно које је било донето од стране најамника или узето из ратног плена, углавном набављано са Косова, из Босне и Албаније. Примера ради, почетком 1804. године је Чолак-Анта Симеоновић продао Караборбу 7 товара пушака, а Андреја Игуманов, такође Призренац, пред сам Устанак је лифровао оружје за Србију.²

Основно оружје устаника су чиниле пушке, пиштољи и јатагани, иначе погодни за борбу у расутом строју. Код коњаника су се, уз пиштоље, јављала копља и сабље.

¹ Б. Петровић: „Неколико података о пушкарском занату у Ужицу у 19. веку“, Весник Војног музеја ЈНА (даље ВВМ) бр. 5/II, Београд, 1958, стр. 219—220.

Ж. Спасић: „Крагујевачка фабрика оружја 1853—1953“, Београд, 1973, стр. 11.

² Б. Петровић: „Пушкарски занат у Метохији“, ВВМ бр. 2, Београд, 1955, стр. 99.

Сви извори се слажу да су у Србији најчешће пушке биле „крцалинке“, потом „арнаутке“ са својим варијантама, као и јаничарске пушке „шишане“. Пушка „крцалинка“ или „рашак“ се одликовала арапским односно берберским типом кундака који је био танак, повијен надоле, са заобљеним усеком врата и завршетком у виду рашљи. Овом пушком је била наоружана лична пратња албанских и босанских паша, а то су у ствари били плаћеници-крцалије који се касније масовно јављају и у устаничкој војсци. Захваљујући овим најамницима, „крцалинке“ брзо постају омиљене и на територији Србије. Иначе, пушке овог типа су биле у употреби на целом Балкану. Израђивале су се првенствено у централној Албанији, затим у Македонији (у Дебру и, изгледа, у Тетову), а вероватно и у Шарпланинској гори. Узор за ово оружје је унет у Албанију првих деценија XVIII века из пушкарских радионица северне Италије.

Пушке „арнаутке“ су у суштини биле западноевропског порекла. На нашу територију су доспеле посредством Млетачке Републике, и то недозвољеним увозом из оружарских радионица у северној Италији. Одликовале су се дугом цеви малог калибра (до 17 mm) — што је гарантовало већу прецизност и домет, као и специфичним танким типом кундака са завршетком у облику слова Т. Захваљујући тактичко-техничким особинама, ово оружје је било погодно за борбу на дистанци на брдском, испресецаном и пошумљеном земљишту, односно за партизански, тзв. „мали рат“.

Праве „арнаутке“ су се израђивале у Метохији (Призрен, Бакловица), Скопљу, Котору, Рисну, Скадру и другим пушкарским центрима у северној Албанији.

„Шишане“ су биле тешке пешадијске (јаничарске) и позиционе, тврђавске пушке оријенталног порекла. Одликовале су се вишеугаono фацетираним кундаком и жлебљеном цеви. Биле су распрострањене на територији целе Отоманске Империје, па и на територији Србије.³

Пешадијске пушке аустријског порекла

Првих дана ослободилачког рата ово занатоки израђено оружје је донекле задовољавало потребе устаника. Међутим, са развојем операција и порастом броја бораца проблем наоружања је постао акутан. По савременицима, већ 1806. године је било 15—20.000 недовољно наоружаних људи.⁴ На основу Родофиникиновог извештаја из исте године, устаници су располагали силом од 40.000 бораца, мада је постојала могућност да се тај број повиси и на 70.000 — уко-

³ Б. Петровић: „Везе Македоније и Албаније на примеру производње ручног ватреног оружја у Дебру у XVIII и XIX веку“, Зборник Музеја примењене уметности, бр. 19—20, Београд, 1975/76, стр. 51—52; „Карактеристике оружарске производње и оружарски занати у Скопљу у XIX веку“, Зборник Музеја на град Скопје, бр. II—III, Скопље, 1965, стр. 77.

⁴ А. Ивић: „Списи бечких архива о Првом српском устанку“, Књига III, година 1806, Суботица, 1937, стр. 416.

лико би се набавила одговарајућа количина оружја.⁵ Ово је била логична последица Скупштинских одлука из новембра 1805. године да се војска по могућству повећа на 60.000 бораца, од којих би 40.000 било у сталној приправности.⁶

У таквим условима сигурно је да набавка лаког наоружања из ратног плена или куповином из суседних крајева турске провиненције, квантитетом ни приближно није могла да задовољи све потребе. Посебан проблем је чинио квалитет овог оружја. На већини пушака занатске израде уграђиван је механизам за паљење турског типа, са евентуалним балканским специфичностима, тзв. »Miquelet« (Schnapphahnschloss). Овај „табан“ се одликовао спољним системом опруга, тада већ застарелим и нефункционалним. Исто тако, различит калибар цеви је отежавао унификацију и масовну производњу готових патрона. Прекомерно украшене, без бајонета и лаганог кундака, ове пушке су биле непогодне за борбу прса у прса.

Ови разлози су устанике приморали да неопходно савремено пешадијско оружје потраже у најближем суседству — аустријском царству. Сходно томе, први корак по избијању Устанка је био активирање многих пријатељских и трговачких веза на територији Војне границе. Али, и крај прећутне толеранције аустријских власти, овакав неорганизован начин снабдевања није резултирао значајнијим набавкама пушака.⁷ Зато Караборђе 11. јануара 1806. године у Остружници издаје пуномоћја депутатима, проти Матији Ненадовићу, Божи Грујовићу и земунском трговцу Милошу Урошевићу, и шаље их у Беч да код цара Франца I испитају могућност легалне куповине оружја и муниције.⁸ Сходно добијеним инструкцијама, ова депутација се 6. марта обраћа Дворској и државној канцеларији са молбом да се дозволи импорт оружја преко Темишварске и Славонске генералне команде.⁹ Истовремено, Милош Урошевић је искористио боравак у Бечу да покуша да откупи неколико хиљада застарелих, неупотребљивих пушака (»einiger Tausend unbrauchbarer Feuergewähr«).

Али, ако се узме у обзир тадашњи деликатан спољнополитички положај Аустрије, као и њене балканске претензије, ова мисија је унапред била осуђена на неуспех. Аустрија се, сходно ситуацији, определила за политику затезања или попуштања у односима са Србијом, уједно покушавајући да је доведе у економску и политичку зависност. Већ 10. марта Државна канцеларија налаже грофу Колореду, председнику Ратног савета, да спречи Урошевића у његовој намери.¹⁰ То је био почетак низа забрана експорта ратног

⁵ М. Коларић: „Проблем наоружања за време Првог устанка и Караборђевога тополивног устанка у Београду“, Историјски гласник, бр. 4, Београд, 1949, стр. 21.

⁶ М. Вукичевић: „Из војних установа Караборђевог времена“, Годишњак Н. Чупића, књ. XXXI, Београд, 1912, стр. 175—176.

⁷ Прота М. Ненадовић: „Мемоари“, Београд, 1951, стр. 128; Надвојвода Лудвиг је 12. 3. 1806. године чак прецизирао да устаници могу набављати мање количине ратног материјала као предмете ситне трговине, в. А. Ивић, н. д, стр. 67.

⁸ А. Ивић, н. д, стр. 7.

⁹ Ibid, стр. 54—55.

¹⁰ Ibid, стр. 60.

материјала у Србију. Сутрадан, 11. марта, надвојвода Карло наређује Генералној граничарској дирекцији да обустави евентуалне испоруке оружја устаницима,¹¹ а 9. априла Дворска и државна канцеларија забрањује сваку трговину ратним материјалом са Србијом. Након протеста који је турски посланик у Паризу, Мухиб Ефендија, упутио канцелару Јохану Стадиону, ова забрана је (20. маја) још више пооштрена.¹² Сходно најновијем акту (Б. 1310), Славонска генерална команда 4. јуна прослеђује наредбу Земунском магистрату, а овај је пет дана касније оглашава грабанству на јавним местима преко добошара.¹³

Са практично затвореним границама, Србима је као једино решење преостала организација илегалне набавке оружја у Аустрији. Због тога Караборбе 2. 6. 1806. године сазива у Топчидеру приватне лиферанте са аустријске територије и, упознавши их са новонасталом ситуацијом, прави план снабдевања војске. Тако је Димитрије Марковић, трговац из Сремске Митровице, требало да покрива западну Србију; Стефан Живковић, Драгутин Милутиновић и Милош Урошевић — главни устанички логор у Топчидеру, а Лазар Поповић из Оршаве — источну Србију.¹⁴ Након прерасподеле територија уследило је организовање трговачко-кријумчарске мреже која је покривала Штајерску, Крањску, Корушку, Славонију и Срем. Оружје је набављано у Крањској и Корушкој, односно Боровљу (Ferlach), речним путевима Мура—Драва—Дунав виа Осијек и транспортовано у Славонију и Срем, а одатле илегално пребацивано у Србију.¹⁵

Изгледа да је у прво време ова трговина вршена скоро јавно, што није прошло незапажено од стране аустријских власти. Истина, про оружја је превожен у земљу, али је доста материјала и запленивано на граничном кордону. Тако земунска полиција 28. 7. 1806. године пријављује Магистрату да је током претходне ноћи месни пушкар Петровић одвезао двоја кола пушака у непознатом правцу. Локалном истрагом је утврђено да је мајстор 200 пушака продао суграђанима Димитрију Братоглићу и Стевану Живковићу који су их проследили у Руму и, примивши облигацију на 4500 форинти, уступили их тамошњем трговцу Алекси Н.¹⁶ За Аустријанце се ту губи траг пушака, али знајући да су и Братоглић и Живковић припадали мрежи устаничких лифераната, није тешко закључити које је било коначно одредиште пушака.

По извештају Угарске дворске канцеларије барону Ј. Т. Сумерау од 10. 10. 1806. године, у Сиску је запленио 250 војничких

¹¹ Ibid, стр. 65.

¹² Ibid, стр. 145—146; М. Коларић, н. д, стр. 22.

¹³ П. Јеремић: „Продаја оружја и муниције Србији 1806—1810. и 1818. г.“, Гласник Историјског друштва у Новом Саду бр. 36, Нови Сад, 1939, стр. 223—224.

¹⁴ Р. Перовић: „Први српски устанак — Акти и писма на српском језику“, Књ. I, 1804—1808. год, Београд, 1977, стр. 79; Д. Пуљевић је 1807. године са двојицом трговаца створио чак и врсту извозничке компаније са капиталом од 40.000 гроша; С. Гавриловић: „Војводина и Србија у време Првог устанка“, Нови Сад, 1974, стр. 57.

¹⁵ Н. Косановић: „Старо ватрено оружје у Музеју Славоније“, Осјечки Зборник бр. XI, Осјек, 1967, стр. 141.

¹⁶ П. Јеремић, н. д, стр. 224—225.

пушака («Flinten») које су биле послате из Крањске у Земун.¹⁷ Из регистра земунске Војне команде се види да је у Сиску октобра месеца задржано »100 Stück Karabiner« земунског трговца Димитрија Марковића, а два месеца касније чак 6 сандука чији је садржај чинило »450 Stück Gewehre (Carabiner)« Земунца Михајла Павковића. И код панчевачког трговца Стојана Миленковића је заплешено 109 пушака које му је упутио карловачки трговац Данило Јакшић.¹⁸ Новембра месеца следи конфидентски извештај да је 18. октобра у осјечком Горњем Граду на сајму о Св. Луки откупљено »700 Stück Gewehre, maistens Carabine«, који су преко Митровице и Земуне достављени устаницима.¹⁹

Слични случајеви, уз све глаоније протесте Порте, приморали су Угарску дворску канцеларију да покрене озбиљнију истрагу. Истрага је утврдила да је током 1806. године долазило до великих испорука оружја из Птуја (Pettau) и Љубљане (Laybach) за Нови Сад (Neusatz), Осиек (Esseg) и Карловац. Само у јуну месецу је 1261 комад цивилних карабина («1261 Stück sogenannte Privatt-Karabiner») послат у граничне зоне Угарске, Хрватске и Славоније, а одатле заобилазним путевима пребачен у Србију. Потврђено је да су на граници до тренутка закључења извештаја ухваћена три сандука пушака, што се вероватно односило на 250 фланти задржаних у Сиску октобра месеца (од којих је 150 припадало карловачком трговцу Лазару Бајевићу).²⁰ О осиечким случајевима илегалне трговине оружјем је надлежним властима 20. 12. 1806. године поднео извештај бележник Јуст. По њему, четири трговца оружјем из Боровља су у време сајма о Св. Луки (18. октобра) сплавом довезла три сандука »Carabiner und Flinten« и депоновала их код месног стаклара Petenhoffer-а. Инкриминисани стаклар није знао тачна имена трговаца (сем да су се двојица звала исто — Joseph) нити број пушака. Оружје је преузео неки „Турчин“ и, предавши Боровљанима облигацију на 1000 форинти, одвезао се у непознатом правцу.²¹ Исте године је још један трговац, опет из Боровља, довезао у Осиек сандук пушака, од којих је део распродао на лицу места, а део са вуковарским пушкарком Johann-ом Walter-ом сплавом одвезао у непознатом правцу.²¹ Али, 23. децембра житарски трговац и чизмар из Земуне, Игњат Јовановић је од „... Јоанес(а) Болтер(а) (Johana Valtera), мајстора у Вуковару...“ преузео ових „...98 комада пушака гарабиља... у 10. ф, 30. х... које сума коштује 1029. ф...“ ради продаје у Србији.²² Међутим, пушке су ухваћене приликом покушаја пребацивања преко границе. На њих је стављена пленидбена забрана која је довела до спора између Јохана Валтера и Игњата Јовановића. По Облигацији, Јовановић се обавезао да тек „... по продавању (пушака) плати поштено“, али је запленом оружја

¹⁷ А. Ивић, н. д, стр. 375.

¹⁸ Т. Илић: „Грађа из земунских архива за историју I српског устанка“, Књига I — 1804—1808. година, Београд, 1955, стр. 190; С. Гавриловић, н. д, стр. 60.

¹⁹ А. Ивић, н. д, стр. 461.

²⁰ Ibid, стр. 464; Н. Косановић, н. д, стр. 142; С. Гавриловић, н. д, стр. 60.

²¹ А. Ивић, н. д, стр. 507—508; Н. Косановић, н. д, стр. 142—143.

²² Р. Перовић, н. д, стр. 248.

продаја била онемогућена. По захтеву оштећеног пушкарa, на Јовановићеву кућу је стављена интабулација, што је опет, 16. 10. 1807. године, довело до жалбе туженог трговца земунском Магистрату. С обзиром на то да је Јовановић током децембра прешао у Београд, спор се водио скоро две године.²³ Тек 9. 4. 1809. године, из изјаве синдика Коларића, сазнајемо да је Валтер још увек потраживао овој новац. Пошто су у међувремену све заплећене пушке биле предвиђене за откуп у корист Ландвера, захтев вуковарског пушкарa је прешао у надлежност Генералне команде, односно петроварадинског Арсенала.²⁴

Свакако је интересантно напоменути да је извештан контингент аустријских пушкарa набављених пре јула 1806. године био сигниран фалсификованим руским ознакама. У ствари, у питању су биле пешадијске пушке са сигнатуром „Тула“, утиснутом на табану ради прикривања правог порекла оружја. Руски конзул у Јашију, Иполит Болкунов, 18. јула извештава свог министра спољних послова о афери коју је изазвало ово оружје. Наиме, француски конзул при Порти, генерал Себастијани, оптужио је кнеза Ипсилантија, тврдећи да спорне пушке по руским директивама лиферује Влашка. Изгледа да и Беч није одмах схватио да је реч о оружју са сопствене територије, те се придружио протестима упућеним Русији.²⁵

Ове пушке су марта 1807. године додељиване војницима у Србији по цени од 38 гроша комад. На овакав закључак нас упућује Облигација кнезова и кметова оборкнезу Михаилу Карапанџићу од 9. 3. 1807. године. Облигација гласи на „...царске пушке, тојест московске, 500 (комада)“ које су раздвојене борцима у вилајету.²⁶ С обзиром на то да до марта 1807. године из Русије није стигао ни један контингент оружја, логично је да су у питању биле аустријске пушке са жигом „Тула“.

Надвојвода Лудвиг је 12. 3. 1807. године упутио Генералној команди ближа објашњења одлуке Угарске дворске канцеларије о спречавању шверца ратног материјала у Србију, донете на основу резултата поменутих истрага из претходне године. Наиме, на територији Војне границе била је забрањена продаја оружја без присуства надлежних власти. Селацима је онемогућена свака набавка оружја, а трговцима, властелинским чиновницима и занатлијама пушке су се могле продавати на комад, док су се веће количине издавале, и то уз дозволу, само властелинским властима и њиховим овлашћеним службеницима. Трговци оружјем су могли набављати одређене квоте своје робе, но под обавезом да се при продаји придржавају горњих ограничења.²⁷

С обзиром на то да су се и ове мере показале као неефикасне, Дворски ратни савет 27. 5. 1807. године поштрава ограничења издавањем наредбе бр. 1671 Б, којом се у излазним станицама Војне границе и свим граничним местима према Турској (Србији) забра-

²³ Ibid, стр. 248; Т. Илић, н. д, стр. 277, 300, 319.

²⁴ Т. Илић, н. д, Књига II — година 1809, Београд, 1961, стр. 141.

²⁵ М. Вукичевић, н. д, стр. 176—177; М. Коларић, н. д, стр. 23.

²⁶ Р. Перовић, н. д, стр. 256—257.

²⁷ Т. Илић, н. д, Књ. I, стр. 197.

њује свака трговина оружјем.²⁸ Најновији прописи су довели до масовног одузимања пушака од локалних трговаца у Земуну, Панчеву и Митровици, а то значи у главним пунктовима за пребацивање оружја у Србију. Генерална команда је предупредила и евентуално отуђивање оружја које је из петроварадинског Арсенала још 1792. године издато земунском Магистрату за наоружање грабанске страже. Наиме, Команда је искористила чишћење ових 300 пушака током јуна 1806. године и задржала их у земунском Контумацу. Децембра 1807, уз прикупљену мунисију, оружје је трајно враћено у Петроварадин.²⁹

Међутим, све ове мере, иако су знатно отежале ситуацију устаника, нису успеле да потпуно спрече дотур оружја у Србију. Средином 1807. године у Аустрији је за 50.000 гроша руске помоћи набављено 4500 пушака.³⁰ Исте године је земунски трговац Гина Вулко, истина безуспешно, покушао да пребаци преко границе 33 сандука са 1194 карабина.

Током следеће, 1808. године, само из Земуна је за Србију недељно кријумчарено преко 50 карабина. У овом шверцу је између осталих учествовао и Димитрије Марковић.³¹ У Угарској је 1810. године примећено више трговаца који су покушавали да за устанике откупе »Insurrection-Gewehren«, те је алармирана Славонска генерална команда, односно Сремска бригада — ради поопштравања пограничне контроле.³² Али, уз све наведене проблеме, Аустрија је за устаничку Србију све до слома 1813. године остала један од главних извора снабдевања оружјем.

Поставља се питање — који тип пушака су устаници набављали у Аустрији. У изворним документима се за ватрено оружје употребљавало више термина. Док је назив карабин („карабиљ“, Carabiner) јасно одређивао кратку пушку, термини »Muskete«, »Flinte« и »Gewähre« (Feuergewehre) су у аустријској војној терминологији имали прилично широко значење. Мускетом се од почетка 17, па све до краја 18. века називала свака војничка пушка. Израз »Flinte« се од последње деценије 17. века односно само на пушке кременаче (енгл. Flint = кремен), а назив »Gewehre« се званично употребљава тек од 1767. године.

Карабини су се налазили у наоружању аустријске коњице и лако опремљених специјалних трупа. Били су слични пешадијском оружју, само су били нешто краћи, лакши и без бајонета. Приликом оснивања првог Ландвера и сами Аустријанци су пешадијске трупе, у недостатку других пушака, наоружавали карабинама. Баш та чињеница нам је и помогла да сазнамо нешто више о типовима и карактеристикама карабина у наоружању српске војске. Наиме, за опрему Ландвера само у Штајерској је, уз сва

²⁸ Ibid, стр. 223, 226.

²⁹ Ibid, стр. 157, 159, 316, 323: Регистар Војне команде у Земуну за 1807. годину, Адд. 192 и Адд. 207.

³⁰ М. Вукичевић, н. д, стр. 177.

³¹ Т. Илић, н. д, Књ. I, стр. 263, 518; С. Гавриловић, н. д, стр. 139.

³² Т. Илић, н. д, Књига III — година 1810—1813, Београд, 1969, стр. 117; П. Јерemiћ, н. д, стр. 228.

напрезања домаће индустрије и капацитете локалних арсенала, недостајало око 18.000 пушака. Зато надвојвода Јохан јануара 1809. године предлаже да се у ту сврху искористе карабини који би по форми и техничким карактеристикама могли да замене предвиђене пушке М.1754. Ова идеја је усвојена и карабини почињу да се набављају од приватних лифераната, ловачких и стрељачких друштава и из општинских резерви.³³

Слична ситуација је била и у Војној граници. Земунски Ландвер је формирао VI батаљон, за који је град, од 4000 мушкараца свих узраста, давао 1021 војника. Али, петроварадински Арсенал, задужен за опремање граничарских и линијских пукова, није био у стању да подмири и потребе Домобранства. Зато, свесна чињенице да на царини и у магацинима лежи велики број заплениених карабина, а следећи препоруку надвојводе Јохана, петроварадинска Генерална команда доноси одлуку да тај потенцијал искористи за Ландвер.

Треба напоменути да су и сами трговци, оштећени пленидбом робе, и раније покушавали да властима понуде своје оружје на откуп. Тако је Никола Младен 28. 9. 1808. године молио земунски Магистрат да му се врати »450 Karabiner ohne Bajonetten«, који су лежали у Сиску под забраном забречачке Високе команде. Младен је свој захтев правдао намером да оруђе понуди Грађанској милицији. Али, његова молба је одбијена са образложењем да пушке без бајонета не одговарају наведеној сврси.³⁴ Јануара 1809. године следи предлог Михајла Павловића (Павковића) да Магистрат, по цени од свега 6 форинти комад, откупи за потребе Ландвера његових »450 Stück Gewehre (Carabiner)«. Ово оружје је добављено из Боровља још 1806. године, а заплениено је такође у Сиску. Са сличном идејом се 20. јануара јавља и Димитрије Марковић поводом својих 100 карабина.³⁵

Поручник ландверског батаљона панчевачког комунитета, Стојан Миленковић, први се од власти интересовао за могућност откупа 98 карабина Игњата Јовановића (односно Ј. Валтера).³⁶

Генерална команда се званично јавља 1. 4. 1809, оглашавајући услове под којима је вољна да ове пушке откупљује за потребе Домобранства.³⁷ Томе је претходила контрола и одбир заплениеног оружја. У ужи избор је ушло 869 карабина, од којих су у потпуности за војне потребе одговарала 843. Резултат одбира је био списак заинтересованих трговаца-власника заплениене робе, са карактеристикама њиховог оружја, објављен 29. марта (Прилог 1—2).³⁸

Очигледно је да велики број карабина намењених устаничкој Србији није задовољавао основне војне нормативе. Ту је било ловачког и луксузног оружја, непрописних калибара и димензија, без могућности постављања бајонета.

³³ P. Krenn: »Die Ausrüstung der steirischen Landwehr von 1808—1809«, »Die steirische Landwehr einst u. Heute«, Graz 1977, стр. 52—54.

³⁴ Т. Илић, н. д, књ. I, стр. 452—453.

³⁵ Т. Илић, н. д, књ. II, стр. 30, 34.

³⁶ Ibid, стр. 141.

³⁷ Ibid, стр. 130, 131.

³⁸ Ibid, стр. 132; у преводу „Списка“ има грешака.

Карабини који су одговарали потребама војске, према „Списку“ су имали тада стандардне калибре од 1, 5/4 и 6/4 лота, и месингане или челичне окове. Наведене димензије, које се крећу од 685—950 mm, не могу се односити на дужину целе пушке. Наиме, у том периоду је најкраће оружје био хусарски карабин (900 mm). Међутим, на хусарском оружју није постојала могућност постављања бајонета, а на пописаним карабинима јесте. Друго, тако кратко оружје је због балистичких својстава било неупотребљиво за пешадију. Зато је вероватније да се ове дужине односе на цев (Lauflänge), поготово што су дате у контексту са калибром. У том случају би се добиле реалне дужине оружја од 1080—1340 mm. Карабини са месинганим оковима су се крајем 18. и почетком 19. века ретко јављали у аустријској војсци. Сасвим је могуће да Колоредов назив »Privatt-Karabiner« означава баш овакве карабине. Али, о провинцији пушака са „жутим“ — месинганим типом окова (Gelb-montiert) нешто више говори извештај Артиљеријске команде из Граца од 1. 10. 1808. године.

Ова команда је у свом Арсеналу поседовала „... 1012 Stück mit Messing montierte »Gränitz« Karabiner...“ (од којих је 466 добијено из Цеља), предвиђених за наоружање штајерског Ландвера. Половина ових карабина је била 3", а половина 7" краћа од тадашњих пешадијских пушака.³⁹ Тако добијамо слику оружја дугог 1430, односно 1325 mm, калибра 6/4 или 5/4 лота, месинганих окова, на које се по потреби могао поставити бајонет. Ове пушке су биле штајерске и корушке провинције, првенствено намењене слободном тржишту. Упоређујући тактичко-техничке податке карабина намењених српској војсци са подацима о „Грениц“ карабину и знајући да су обе врсте набављене у Боровљу и Штајерској, намеће се закључак да је реч о истом или бар врло сличном оружју.

Карабини са челичним оковима су били стандардно оружје аустријске војске. С обзиром на то да су линијски и граничарски коњички пукови 1773. године добили карабин М.1770, стари модел из 1744. је био повучен из наоружања и предат на употребу инвалидима и граничарским арсеналима. Ово оружје се могло најлакше набавити илегалним путем, поготово што је у истом периоду (1808—1809. године) куповано и за потребе ландверске пешадије.⁴⁰

Карабин М.1744 је имао глатку цев калибра 5/4 лота (17 mm), челичну Garniturу окова, био је укупно дуг 1250 mm, а тежак 3500—3750 грама.⁴¹ Подаци у колони 5 и 6 „Списка“ у потпуности одговарају карактеристикама наведеног оружја, што је сигурна индиција да је лиферован и на српско тржиште.

Типове пешадијских пушака (Finte, Gewähre, Muskete) набављених у Аустрији је нешто лакше дефинисати.⁴² Аустрија је прву регуларну пушку, тзв. »6/4 löthige Ordinäre Flinte«, увела у наору-

³⁹ P. Krenn, н. д, стр. 54.

⁴⁰ Ibid, стр. 55.

⁴¹ A. Dolleccek: »Monographie der K. u. k. Osterr. ung. Blanken und Handfeuerwaffen«, Wien 1896, Nachdruck Graz 1970, стр. 74, 119.

⁴² Изразима Flinte и Gewähre су означаване и ловачке пушке намењене српском тржишту. Нас је првенствено интересовао војно оружје.

жање 1722. године. Тада је за дуже време (цео 18. век) прописан пешадијски калибар од 6/4 бечког лота — дат тежином зрна — односно 18,3 mm у пресеку отвора цеви.

Аустријски комесар Johann Schmied 1745. године пројектује пушку која је испитивана 3 године и Резолуцијом Нр. 133 од 8. 4. 1748. године уведена у наоружање под називом »Ordinäre Füsilier Flinte v. 1745«. Најучљивија новина на овом оружју је била равна дашчица француског типа (Schteinschloss) табана, тзв. »flaches Schloss«, наместо раније заобљене (»rundes Schloss«).

Ради усвајања коначног модела лаког оружја које би се могло користити у свим родовима, 1754. године се састала нова Војно-техничка комисија. На избор су јој поднете четири пушке Пензенетер-ове фабрике, од којих је једна била Шмитова М.1745. Комисија је усавршавањем ових модела пројектовала практично нову пушку која се зато и предаје Армији под називом »Die Commisflinte M.1754« (касније »Kommis-Gewehr«), а она је за нас, како ћемо видети, најинтересантнија.

Ово оружје је имало »flaches Schloss« резан од кованог твoжба. Цев је при барутној комори округло фацетирана (за разлику од ранијих модела са октогоналним завршетком), стандардног калибра од 18,3 mm. Пушка је опремана са четири прстена; први доњи је имао опругу за фиксирање арбије (Ladestock), други је носио овалну алку за ремник, а четврти, при устима цеви, добија специфичан облик са 120 mm дугим усадником арбије, тзв. »Grenadierring«. На бранику обараче је нитовано дугме за које се могао затегнути ремник при егзерциру и учврстити футрола табана од семяша у временским непогодама. Кундак је израђиван од црно или мрко бајцоване буковине.

Наредна пушка, усвојена одлуком Унтербергерове комисије од 26. октобра 1798. године, због ратних прилика је уведена у наоружање аустријске војске након 1808. године. Тако се ово оружје у литератури среће под двојаком ознаком: као М.1798 и као М.1808. Нова пушка је пројектована под изразитим утицајем француског оружја М.1777, а првенствено се одликовала малим калибром од 5/4 лота.⁴³ С обзиром на то да се пушка М.1798 од 1808. године сукцесивно предавала тек аустријским линијским пуковима, устаници је илегално никако нису могли набављати. То упућује на закључак да су у Србију преносене искључиво пушке ранијих модела — М.1745 и М.1754.

Ото Дубислав Пирх недвосмислено тврди да су у Устанку гро пушака аустријске провинције чиниле баш »Kommisgewehre«.⁴⁴ Да су Срби располагали искључиво пушкама старог типа говори још једна чињеница: Милош Урошевић је 1808. године искористио поменуто преоријентацију аустријске војске на калибар од 17,58 mm (5/4 loth М.1798) — да за потребе устаничке Србије откупи велике количине одбачених патрона од 18,3 mm (6/4 loth М.1754).⁴⁵

⁴³ А. Dollecsek, н. д., стр. 61—67, 82, 118.

⁴⁴ Ото Дубислав Пирх: „Путовање по Новој Србији“, стр. 54, 70.

⁴⁵ М. Коларић, н. д., стр. 28.

Организација производње војног оружја у Аустрији је била таква да је било веома тешко контролисати трговину пушкама. Знатан број мануфактура широм царевине је производио делове оружја и лиферовоа их државним фабрикама у Бечу, Бечком Новом Селу и Випертију. Тек након склапања у овим заводима пушке су ишле на контролу. Значи, пушкарни су били у могућности да велики број својих полуфабриката користе за самостално комплетирање оружја. Идентичност калибара цеви и стандардна форма табана је дозвољавала комбинације са расположивим кундацима и оковима, тако да пушке намењене српском тржишту нису биле увек строго прописане форме.

Конечно, на сличном принципу је радила и пушкарница у београдском Арсеналу. У њој је, сем репарације старог оружја, изгледа вршено и склапање пушака од импортованих делова. Вероватно је то био разлог што се аустријска забрана извоза ратног материјала односила не само на комплетно оружје, већ и на његове делове: »...verkauf der Waffen an die Servianer nicht blos im Ganzen, sondern auch im Einzelnen völlig einzellen und allgemein kundmachen zu lassen...«. ⁴⁶ Да је страх званичних власти био оправдан, види се из неколико неуспелих покушаја кријумчарења резервних делова. Тако су новембра 1811. године од Петра Рајевића заплењене 62 пушчане цеви и 84 механизма, док је Исак Чавић септембра 1813. покушао из Панчева да пребаци у Србију »...200 Stück Gewähre, aber nur Läufe...«, односно »Gewährläufe sammt Schössern«. ⁴⁷

Што се тиче ознаке „Тула“, сигурно је да се пушкарни у Аустрији не би усудили да стављају лажну сигнатуру стране државе на своје производе, ако бар спољашња форма пушке није одговарала копираном оригиналу. Баш могућност комбиновања делова и велика сличност аустријског и руског табана (оба рађена по пруском узору), олакшала је утискивање проблематичног жига на механизмима произведеним као полуфабрикатима без државне контроле.

Раније су већ помињана места у Аустрији из којих је добављано лако наоружање. Међу њима се посебно истиче Боровље. Стицај околности је наметнуо добављачима Боровље (Ferlach) као најповољнији извор ратног материјала. У том граду (и данас познатом по квалитетном ловачком оружју), захваљујући употреби водене снаге за покретање машина, прва производња оружја се јавља још 1558. године. У 18. веку је Ферлах један од центара војне индустрије, а значајнију конкуренцију му чине Беч и Штајер тек од 1786. године. Међутим, 1802. године је забележена нагла стагнација производње, која 1806—1808. године спада са ранијих 300.000 пушака годишње — на свега 1.000—2.000. Многе занатлије прелазе на израду ловачких и стрељачких пушака, пушака прилагођених укусу Оријента, као и на производњу металне робе широке потрошње. ⁴⁸ У овако тешкој ситуацији, сигурно је да су посусталим мануфактурама добродошле поруџбине намењене устаницима. Из истих извора се снаб-

⁴⁶ Т. Илић, н. д. књ. I, стр. 156.

⁴⁷ С. Гавриловић, н. д. стр. 238; Т. Илић, н. д. књ. III, стр. 480, 488.

⁴⁸ J. Lugs: »Handfeuerwaffen I«, Berlin 1973, стр. 479, 507.

девао и аустријски Ландвер. За потребе Домобранства оружје је израђивало чак 13 радионица барона вон Силбернагел-а из Виндиша крај Ферлаха и Горњег Ферлаха.⁴⁹ Сасвим је могуће да је и део устаничког оружја потицао из истих радионица.

Пешадијске пушке руског порекла

Илегалан начин набавке оружја из Аустрије, оптерећен честим забранама, притисцима и великим финансијским издацима, за устанике није могао бити искључиво решење. Зато је Србија још од 1804. године полагала велике наде у Русију. Разговори које је прва Депутација (новембра 1804. године) водила са Чарторијским у Петрограду, као и низ писмених молби — све то није резултирало жељеним испорукама материјала.⁵⁰ Због политичке и стратешке ситуације руска помоћ се све до 1807. године огледала искључиво у финансијској потпори. Тек након победе код Извориле Албе Руси су трајније посели обале Дунава и тиме коначно створили услове за директан дотур војног материјала устаницима.⁵¹

У логору код Неготина је 28. 6. 1807. године дошло до сусрета између Карађорђа и пуковника маркиза Паулучија. Према 10. тачки записника, Вожд је том приликом навео да би „...нуждно ... било в белиградском магацине имети 10.000 оружјий солдатских на случай, естли сербам еше войска прибавится“. Исти број војничких пушака је српска Депутација тражила још марта месеца приликом свог боравка у руском Главном стану у Букурешту. Иако су Руси ускоро почели да снабдевају устанике оружјем, послате количине нису могле да подмире све потребе српске војске. То је очигледно из низа молби упућиваних током следећих година. Тако је Карађорђе преко Родофиникина већ новембра 1807. године молио за неколико хиљада пушака са бајонетима, а исти захтев се понавља у више наврата у периоду од јуна до августа 1809. године.⁵²

Први помен о руском оружју се налази у писму Јакова Ненадовића проти Матији од 23. 9. 1807. године, којим га извештава да ће ускоро стићи „...пушке од Руса...“.⁵³ Но, главнокомандујући Молдавске армије, кнез Прозоровски, у чију је надлежност спадао евентуални дотур оружја Србији, тек у првој половини јануара 1808. године озбиљније почиње да размишља о начину обезбеђења ових пушака. Првобитна замисао је била да се за ту сврху искористи стрељачко оружје милицијских трупа са територије Молдавије. Како су ове снаге још увек биле неопходне за позадинско обезбеђење, њихово разоружање, бар у том тренутку, није долазило у обзир. Зато Прозоровски иступа са новом идејом по којој би се,

⁴⁹ Р. Кренн, н. д, стр. 53.

⁵⁰ Прота Матија Ненадовић, н. д, стр. 124—129.

⁵¹ М. Коларић, н. д, стр. 30.

⁵² Р. Перовић, н. д, стр. 270—272; М. Вукичевић, н. д, стр. 209—210, 178; Група аутора: „Первое сербское восстание 1804—1813. г. и Россия“, Књига I, Москва, 1980, стр. 386, 387; Исто, Књига II, Москва, 1983, стр. 95, 101, 106, 113.

⁵³ Р. Перовић, н. д, стр. 298.

након приспећа пушака наручених у Бечу, устаницима уступило сувишно оружје линијских пукова Молдавске армије. Румјанцов 16. јануара извештава Прозоровског да се цар Александар I сагласио са последњим предлогом. Ова замисао почиње да се спроводи у дело током друге половине исте године.

Наиме, заповедник артиљерије Молдавске армије, генерал-мајор Сиверс, део оружја намењеног устаницима упућује из Јашија тек 11. августа. Контингент, који је у међувремену допуњен и оружјем одбаченим од стране 16. дивизије, у Крајови прихвата генерал-мајор Исаијев и 11. октобра га прослеђује даље. Исаијев је због недовољног броја товарних грла транспорт поделио у два ешалона, од којих је први носио 2000, а други 917 пушака.⁵⁴ Транспорт коначно стиже у Србију 18. 10. 1808. године. Између осталог, чинило га је укупно 2917 пушака различитих модела и калибара, 1000 пиштоља (500 пари) и 1000 сабаља, као и 1000 копаља („миздрака“) које Миленко Стојковић преузима две недеље касније.⁵⁵ Караборбе потврђује А. А. Прозоровском пријем овог оружја 20. новембра, а Правитељствујушчи совјет 22. новембра издаје Родофиникину признаницу на 700 гроша (Квита Но. 1280), колико је коштао транспорт од Пореча до Београда.⁵⁶

Ова испорука је оставила јак утисак на Аустрију. Изгледа да је Беч прве конкретније информације добио преко Земунске војне команде, односно обригтара Перша и барона Симбшена, а захваљујући извештају конфидента Флоре Стојкова (Шифра: Ф) од 1. 12. 1808. године. Набрајајући оружје које је два дана раније стигло у Београд, Стојков (односно Перш) спомиње »... 3000 Gewöhre, theils mit theils ohne Bajonete, 2000 Par Pistollen (! ?), nebst mehreren Säbels... und 1000 Wurfspiesse...«. Дванаест дана касније Симбшен још више претерује, набрајајући »... 5600 Feurgewehre, meist unbrauchbar oder reparationsmassig und von sehr ungleichen, grösstentheils auch zu geringen Calibre sind, 4200 Pistolen, ebenfalls schlecht und reparatur benötigend...«. ⁵⁷ Без обзира на нетачности, ови подаци су послужили надвојводи Карлу као основа за извештај упућен 9. 1. 1809. године цару Францу I. Интересантно је да барон Дука, пишући истог дана надвојводи Лудвигу, спомиње сем оружја и комплетну монтуру руског типа за 8000 људи. Сличан податак налазимо и у изјави војника Петроварадинског граничарског пука бр. 9, Симе Плавшића, датој 13. 12. 1808. године.⁵⁸

На жалост, у првој партији оружја уступљеног Србији налазиле су се искључиво старе, практично неупотребљиве пушке. Ово напомиње и барон Симбшен у извештају од 12. 12. 1808. године. Истини за вољу, ни у Молдавској армији, а поготово у њеним помоћним, милицијским батальонима, квалитет оружја није био много

⁵⁴ Група аутора, н. д, књ. II, стр. 10—11, 46, 48.

⁵⁵ М. Вукичевић, н. д, стр. 178; Р. Перовић, н. д, стр. 391.

⁵⁶ Р. Перовић, н. д, стр. 401.

⁵⁷ Т. Илић, н. д, књ. I, стр. 485; А. Ивић, н. д, Књига V, Суботица, 1939, стр. 1017, 1021, 1029.

⁵⁸ А. Ивић, н. д, Књига VI — година 1809, Београд, 1965, стр. 12, 13; Т. Илић, н. д, књ. I, стр. 495.

бољи.⁵⁹ Сигурно је да Срби нису могли бити задовољни савезничком помоћи која им је, због неопходних поправки, односила драгоцену време и новац. Њих није могла утешити чињеница да су и Аустријанци у исто време за наоружање Ландвера репарирали своје пушке старог типа,⁶⁰ а они су располагали неограниченим производним капацитетима, резервним деловима и новцем — свим оним што је устаничкој Србији недостајало.

Непознати савременик сликовито тврди да је Прозоровски „...оружја захербаног, изломљеног и сасвим батал посло ... толико да је око њега толико потрошено оправљајући га да би готово за оне новце ново купити онолико могли“.⁶¹ Сличне, ако не и идентичне изјаве налазимо и у аустријским документима из децембра 1808. године. По конфидентском извештају Земунској војној команди од 5. децембра, и Караборђе је био огорчен квалитетом добијеног материјала. Конфидент наводи да је пошиљку чинило оружје у бедном стању, од кога је највећи део био без икакве вредности. Многи Срби су без устручавања изјављивали да би то толико хвалено и дуго очекивано оружје, да је нешто вредело, било однесено у Русију, а не у Србију.

У земљи су стога морале бити мобилисане све снаге иоле вичне оружарском послу — да би у београдском Арсеналу бар најнеопходније довели у исправно стање.⁶² Портир Бук две недеље касније извештава Команду да је „све што је било кадро да се бави поправком пушака, стигло ... већ у Београд и врло марљиво ради на поправци...“.⁶³ О форсираним репарацијама пешадијског оружја је говорио на саслушању у Земуну и Милисав Петковић, који се за време боравка и рада у Арсеналу могао у то лично уверити.⁶⁴

Фебруара месеца следеће, 1809. године, регуларна пешадија је већ била наоружана »...mit reparierten Gewöhren«.⁶⁵ Дотле је, према Симбшеновом извештају од 9. фебруара, чак 6000 пушака врло квалитетно оспособљено и опремљено бајонетима. Ово оружје је sukcesивно, по репарацији, слано јединицама у унутрашњости. Тако је само 25. фебруара осам коња натоварених »...mit vollkommen gut reparierten und mit Bajonetten versehenen Gewöhren« отпремљено за Тополу.⁶⁶

Миленко Стојковић је 14. 2. 1809. године у Циганешу примио нову пошиљку оружја која је садржавала и 2000 пушака.⁶⁷ По неким индицијама, ово оружје је било бољег квалитета од претходног. Наиме, 18. фебруара von der Renen јавља грофу Стадиону да су Руси из Јашија преко Крајове послали Србима 26 саоница натоварених пушкама. Контумацки портир Бук (конфидентска шифра:

⁵⁹ Група аутора, н. д. књ. I, стр. 384.

⁶⁰ Р. Кренп, н. д. стр. 53, 54.

⁶¹ Р. Перовић: „Граба за историју I српског устанка“, Београд, 1954, стр. 143.

⁶² Т. Илић, н. д. књ. I, стр. 488.

⁶³ Ibid, стр. 500.

⁶⁴ А. Ивић, н. д. књ. VI, стр. 104.

⁶⁵ Ibid, стр. 53.

⁶⁶ Ibid, стр. 66, 89; Т. Илић, н. д. књ. II, стр. 92.

⁶⁷ М. Вукичевић, н. д. стр. 178.

Ц.П.А.Ц.) 18. марта потврђује приспеће ове поштиљке у Београд. Четири дана касније, на основу овог обавештења, обрштар Перш информише барона Симбшена. У информацији он спомиње »... 2000 Karabiner (?), 2000 Musquetten mit Bajonetten versehen, und viele Säbel verschiedener Art...«, од чега су пушке одмах транспортоване у унутрашњост.⁶⁸ Значи, ово оружје је било у таквом стању да се могло одмах предати на руковање војсци.

Прозоровски 7. 3. 1809. године обавештава Караборба да је спреман да му, поред већ уступљених 5.000 (4.917), пошаље још око 1.000 пушака и да поштиљка зависи само од могућности транспорта. Али, из писма главнокомандујућег Молдавске армије упућеног Румјанцову сазнајемо да је 1.350 пушака намењених устаницима издвојено из подручног Тираспољског арсенала тек 30. априла. Коначно, 4. јуна, команда 14. Олоњецког пука посредством плоручника Каратајева предаје ово оружје М. Стојковићу.⁶⁹ Изгледа да је транспорт пушака од Брзе Паланке до Београда трајао скоро 20 дана, јер обрштар Перш тек 23. јуна извештава Симбшена о »... 600 russische Musquetten, mit Bajonetten versehen« приспелим претходног дана у градски Арсенал. Остатак оружја се тек очекивао наредних дана. Новоприспело оружје је било у употребљивом стању, јер је део одмах одаслан у предео Делиграда, а део (800 мускета) 28. јуна на Дрину.⁷⁰

Прозоровски 24. јуна исте године из Галаца јавља Родофиникину да је за потребе устаника на разним местима сакупио још 1.000 пушака.⁷¹ У Србији се приспеће овог оружја очекивало током августа 1809. године.⁷² То је уједно и последњи нама познати документ у коме се спомиње испорука руског стрељачког оружја Србији.

За идентификацију врсте и типа пушака послатих од стране Руса, у недостатку других, најмеродавнији су аустријски извори. Код Аустријанаца се на више места наглашава лош квалитет и разноликост поклоњеног оружја. Ово је приметио и обичан војник, граничар Сима Плавшић, изјављујући да су то »... Gewöhre von verschiedener Gattung«.⁷³

Конкретнији подаци о типу пушака се налазе у извештајима капетана Walkony-ја од 4. 4. 1809, и барона Симбшена од 29. маја исте године. Пишући из Ковина надвојводи Лудвигу о руској поштиљи из Букурешта, капетан набраја садржај два мања од три послата брода. Садржај су чинили »... sehr alten Karabiners, welche lange Bajonets haben...«.⁷⁴ Јосиф А. Симбшен у извештају Генералној граничарској дирекцији спомиње чамац који је 27. маја из Београда упућен према Морави. Ово је била једна од већ помињаних sukcesивних поштиљки оружја из београдског „Цојгхауса“ удаљеним

⁶⁸ Т. Илић, н. д. књ. II, стр. 117, 120; А. Ивић, н. д. књ. VI, стр. 77, 107, 110—111. (Обрштар Перш вероватно наводи садржај оба транспорта: од 18. 10. 1808. и 14. 02. 1809. године).

⁶⁹ М. Вукичевић, н. д. стр. 178; Група аутора, н. д. књ. II, стр. 69, 78, 96.

⁷⁰ А. Ивић, н. д. књ. VI, стр. 239, 241.

⁷¹ Група аутора, н. д. књ. II, стр. 98.

⁷² А. Ивић, н. д. књ. VI, стр. 274.

⁷³ Т. Илић, н. д. књ. I, стр. 495.

⁷⁴ А. Ивић, н. д. књ. VI, стр. 120.

гарнизонима и угроженим фронтovima. Генерал наводи да је чамца био натоварен »...mit ... alten preussischen und schwedischen Gewehren, di die Servier von der Russen aus Wallachey vor einer Zeit erhielten«. ⁷⁵

Ово су индиције које указују да је пошиљке са краја 1808. и прве половине 1809. године чинило оружје из руског ратног плена и војних резерви. Симпшен прецизира да су пушке биле пруског и шведског порекла. У прилог овоме иде и Валконијев извештај у коме се помињу веома стари карабини опремљени дугим бајонетима. Ако узмемо у обзир да су шведске пушке биле дуге око 1.320 mm, значи — колико и аустријски карабини, као и да су бајонети за исте пушке били 250 mm дужи од стандардних аустријских, сасвим је могуће да је капетан у ствари видео шведско пешадијско оружје. Вероватно су тек касније контингенти садржавали оригинално руско оружје, по квалитету нешто боље од заплењеног, тако да се оно одмах уводило у наоружање српских трупа.

Почетком 19. века у руској армији је владала права анархија у погледу стрељачког наоружања. У појединим пешадијским пуковима је егзистирало оружје четири различита калибра, а у драгонским — карабини од 17 калибара! Сем домаћих пушака М.1757 и М.1777 честе су биле баш шведске и пруске пушке заплењене током седмогодишњег рата 1756—1763. године. Руси су 1760. године окупирали Берлин, разорили фабрику у Шпандауу и одвукли велики број затечених пушака. Две године касније, променом политичке ситуације, пруска мануфактура из Потсдама продаје Русији знатан број својих пушака М.1723/40.⁷⁶ И у рату 1741—1743. године Руси су код Хелсинкија (4. 9. 1742) задобили огроман ратни плен капитулацијом 16.000 Швећана.⁷⁷

Све до 1806. године Тулока мануфактура је остваривала максималну годишњу продукцију од 45.000 пушака, а планови и потребе армије су захтевали 100.000. Мањак оружја у линијским пуковима је надокнађиван пушкама из ратног плена. Повећањем обима производње Ижевског, Сестрорецког и Тулоког завода, у наоружање се првенствено уводе домаће пушке, а оне застареле се или повлаче у резерву или се предају на употребу управо организованој милицији.⁷⁸ Овакво оружје је чинило и гро помоћи српској војсци.

Пруске пушке у руској армији су биле скоро искључиво модела 1723/40, који је служио за узор и царским мануфактурама до 1808. године. Ова пушка је у периоду 1808—1813. године упућивана и у Србију. Оружје М.1723/40 («Infanterie-Flinte») је имало карактеристичну равну табанску дашчицу француског типа механизма, оштро оборених ивица, усвојену још 25. 4. 1713. године. Одликовало се специфичним дизајном кундака (тзв. »Kuhfuss») са грубим месинганим потковом. Цев није имала прстенове за везивање са усадни-

⁷⁵ Ibid, стр. 202 — подвукао Б. Б.

⁷⁶ Н. W. Laumanns: »Königlich-Preussische Gewehrfabrik Potsdam-Spandau«, Deutsches-Waffen Journal 2/1976, Schwäbisch Hall, стр. 140.

⁷⁷ Војна енциклопедија, Књига 6, Београд, 1966, стр. 410.

⁷⁸ Крај „Железеделног Завода“, основаног 1759—1760. године, никао је заселак Ижевск у коме 1807. године почиње производња ватреног оружја. Продукција оружја у Сестрорецку је започета још 1721. године.

ком. На пушку су монтирани месингани усадници арбије, змијолика табанска плочица, браник обараче и, на врату кундака, розета са монограмом владара. Пушка М.1723/40 се углавном израђивала у Потсдаму, у фабрици банкара Splittgerber & Daum-а из Шпандауа.⁷⁹

Од шведских пушака за нас је посебно интересантно оружје М.1738. Мада нешто лакше, краће и мањег калибра, ово оружје је по форми било веома слично пруској пушки.

На моделу из 1775. године Швеђани уводе осигурач (кочницу) ороза, карактеристичан за све њихове касније табане. Тада се први пут јављају месингани прстенови и »Grenadierring«, који остају и на оружју из 1799. и 1807. године (М.1807/15).⁸⁰

Због ратних прилика, пушка М.1807 је у наоружање шведске армије уведена са закашњењем. Питање је којим бројем ових пушака су располагали шведски пукови у рату 1808—1809. године, а поготово је тешко поверовати да би Руси, и да су их запленили, тако модерно оружје уступили устаницима. Коначно, аустријски извори недвосмислено тврде да су Србима испоручиване искључиво старе пушке. Тако се логично намеће закључак да је руску помоћ чинило оружје заплењено у Седмогодишњем и рату 1741—1743. године, односно да су то биле шведске пушке М.1738.⁸¹

Оригиналне руске пушке су биле верна копија пруског оружја. Једина разлика је у сигнатури произвођача на табану и монограму владара на розети врата кундака. Додуше, руски конструктори су нешто умањили калибар својих цеви, али то није довело до жељеног повећања ефективног домета. Тек 1808. године Русија напушта стогодишњу традицију копирања пруског оружја и приклања се француском решењу М.1777. Али, ново оружје М.1808 се постепено уводило у опрему руске војске, тако да током Устанка није могло бити испоручивано Србији.⁸²

Бајонети

Дезертери из аустријске војске и припадници бившег Фрајкорпса, као организатори, инструктори и први официри устаничке војске били су свесни да савремена пушка добија пуни значај у условима модерног ратовања тек ако је опремљена и бајонетом.

⁷⁹ Н. W. Laumans, н. д, DWJ 6/1981, стр. 884, DWJ 7/1981, стр. 986.

⁸⁰ Н. Seitz: »Kunigl. Armemuseum«, Stockholm 1953, стр. 30.

⁸¹ Др П. Савић, наводећи да су пушке биле пруског или шведског порекла, опредељује се за шведске М. 1807 (П. Васић: „Униформе српске војске за време Првог устанка“, Зборник Историјског музеја Србије бр. 5, Београд, 1968, стр. 56). Али, Симбшен наводи да су пушке биле и пруског и шведског порекла. Даље, до оружја М. 1807 Руси су могли доћи једино у рату 1808/1809. године. Али, ова пушка је баш због ратних прилика постепено увођена у наоружање Швеђана. Тешко је веровати да би Руси овако модерно оружје уступили устаницима, а поготово да то не би приметили педантни Аустријанци.

⁸² А. Seaton: »The Russian Army of the Napoleonic Wars«, Norwich 1973, стр. 32; D. Venner: »Les Armes Russes et Sovietiques«, Bordoux 1980, стр. 23; И. П. Пастухов: „Раскази о стрелковом Оружју“, Москва 1983, стр. 26, 27, 135.

Упозоравајући Караборба да су и у Турској започете војне реформе, Доситеј Обрадовић и митрополит Стратимировић га још 1805. године саветују да између осталог прибавља и „... пушке са бајанетима...“.⁸³

Али, у условима илегалне трговине и са ограниченим изворима набавки, лиферанти устаничке војске су тешко испуњавали овај услов. Изгледа да је прва већа количина бајонета добављена тек средином 1806. године уз већ спомињане пушке са жигом „Тула“. Као што је речено, ово оружје је почетком следеће године раздвојено војницима Народне војске и бећарима. У прилог овоме иде још једна индиција. Наиме, на слици непознатог аутора, насталој највероватније пре 1808. године, приказан је народни војник или бећар који уз оружје занатске израде поседује и пушку опремљену бајонетом.⁸⁴

Ситуација са бајонетима се није поправила ни по пријему руских пошиљки ратног материјала. У првој партији оружја из октобра 1808. године, од 2917 пушака је само један део био са бајонетима.⁸⁵ Тек је оружје пристигло фебруара и јуна следеће године било у нешто бољем стању и опремљено бајонетима.

Чињеница је да број фабрички комплетног оружја ни приближно није задовољавао потребе устаничке војске. Наиме, организацијом београдског регуларног батаљона 1808. године прописана је униформа и наоружање његових војника. Сваки „регулаш“ је добио „уредну пушку с бајонетом“ и два црна каиша преко рамена, од којих је један био за патронташ, а о другом је високо бајонет у канији „кад није било потребно на пушки имати га“.⁸⁶

На основу решења Правитељствујушћег совјета из новембра и наређења Караборба Петровића од 22. 12. 1808. године почело је и по нахијама формирање основних тактичких јединица у јачини чете (роте, компаније).⁸⁷ С обзиром на то да је пушка са бајонетом била предвиђена и за ове борце, проблем комплетног оружја је постао акутан. Изгледа да је једино решење лежало у коришћењу капацитета и могућности београдског Арсенала. Наиме, Ж. Спасић наводи да је било планирано да се у оквиру Арсенала, између осталог, оснује и ковачница за бајонете.⁸⁸ Ако се узме у обзир да се у радионицама у Доњем граду врло успешно израђивао велики број копаља, сасвим је могуће да је освојен и процес производње неких једноставнијих решења бајонета. По Симбшеновом извештају од 9. 2. 1809. године, у Арсеналу је чак 6.000 пушака оспособљено и опремљено бајонетима. Двадесетак дана касније послат је у Тополу већ помињани караван од осам коња натоварених руским пушкама којима су у Београду додати бајонети.⁸⁹

⁸³ Н. Радојчић: „Стварање војске у Караборбевој Србији“, Летопис Матице српске, Књига 340, Нови Сад, 1934, стр. 156.

⁸⁴ Слика је у збирци Историјског музеја Србије.

⁸⁵ Т. Илић, н. д. књ. I, стр. 485.

⁸⁶ Л. Арсенијевић-Баталака: „Историја српског устанка“, Београд, 1898, стр. 366.

⁸⁷ Р. Перовић: „Акти и писма...“, стр. 412, 415.

⁸⁸ Ж. Спасић, н. д. стр. 11.

⁸⁹ А. Ивић, н. д. књ. VI, стр. 66, 86.

Очигледно је да су у Арсеналу вршене комбинације некомплетних пушака са бајонетима различитог порекла. Бајонети су додани пушкама добијеним крајем 1808. године, као и оним набављеним у Аустрији. На аустријским карабинима је ова комбинација била могућа, па су је и Аустријанци увелико примењивали.

Једино објашњење чињенице да је велики број пушака у Београду опреман бајонетима — јесте да су они заиста искивани у Србији. У прилог овоме иде и факат да бајонети никада нису засебно набављани у иностранству.

Бајонети у наоружању српске војске били су истог порекла као и пушке: аустријског, пруског, руског и шведског. Они који су израђивани у земљи могли су бити само копија страног узора, највероватније аустријског.

Аустријски бајонети првих година 18. века имали су сечива ножасте форме (Partenbajonette), са једноставним постављањем на цев пушке путем фрикции. Утврђивач је чинила еластична цевчица повезана са сечивом помоћу врата у облику слова »L«. Од 1748. године аустријски бајонети трпе корените измене увођењем тробридог сечива и жлеба за пролаз мушице, прорезаног дуж цевчице. Бајонети у овом облику испоручивани су и Србији уз пушке М.1754.

Пруски и руски бајонети су међусобно били идентични, а мало су се разликовали и од аустријског оружја (изузимајући дужину, која је код пруског бајонета износила само око 400 mm).

Посебно интересантно решење учвршћивања бајонета дали су Швеђани. Још од првог модела из 1692. године, па све до 1811, на цевчици шведског оружја је постојао „лептир“—завртањ, аксијално или радијално постављен на осу цеви, помоћу кога је бод фиксиран за пушку. Модели из 1716. године су имали једнобридо или двобридо ножасто сечиво, док 1747. године добијају класично, тробридо сечиво. Шведски бајонети су били дужи од аустријских (600 mm), пруских и руских (400 mm), те је разумљиво зашто их Валкони назива »lange Bajonets«. Укупна дужина шведског оружја је била 710 mm, а самог сечива 580—650 mm.⁹⁰

Пешадијско копље

Без обзира на све напоре, број набављених и откованих бајонета није могао да задовољи потребе српске војске. Мора се узети у обзир да су борци у земљи били наоружани и ловачким карабинима и занатским пушкама које нису могле носити нож. Тако се из нужде родила идеја о сурогату пушке са бајонетом — пешадијском копљу.

Изради пешадијских копаља се приступило у Београду током друге половине 1807. године. У рапорту Прозоровском 9. новембра исте године, Родофиникин наводи да је по његовој замисли већ израђено 4.000 кратких копаља којима устаници успешно рукују у борби против коњице, и да ће се њихова продукција наставити.⁹¹

⁹⁰ R. Wilkinson-Latham: »Swords in Colour«, Dorset 1977, стр. 120—121.

⁹¹ М. Вукчевић, н. д, стр. 175.

Обрштар Перш 2. фебруара 1808. године обавештава барона Симбшена да »... in der Bellgrader Föstung werden 6000 Wurf-spiesse (?) gefertigt, welche bis Ende dieses Monats (фебруар) vollkommen bereit sein müssen«. Овако кратак рок за израду 6.000 копаља није био реалан. То се види из дописа портира Ђука достављеног Симбшениу 24. 5. 1808. године. Наиме, у првих пет месеци текуће године била је израбена само половина предвиђеног броја копаља, а у том тренутку се управо размишљало да се следеће 3.000 прилагоде током производње и потребама коњице.⁹²

Треба одмах рећи да је идеју о овом оружју Родофиникин прилично нескромно приписао себи. Аустријска пешадија је још у другој половини 17. века поседовала аутохтоно пешадијско копље, тзв. »Schweinsfeder« или »Springstock«, дуго 1,7—1,8 m. На 750 mm од врха оружје је било благо конусно, да би на доњој половини нагло прешло на цилиндричан облик двоструко мањег пречника. Челични врх са дугим шинама је био листовите, ромбоидне форме или форме шила. На доњем крају копљиште је било потковано, а на 1,5 m од поткова је фиксирана кука за ослањање цеви пушке при нишањењу. Међутим, првенствена намена овог оружја је била формирање „шпанског коња“, препреке за коњицу. „Швајнсфедер“ је коришћен на источном ратишту (у Србији) 1788—89. године, а за обезбеђење фортификацијских објеката и касније.⁹³ И граничарски „оштри“ стрелци 1768. године добијају пешадијско копље које је било дуго 2,53 m, а тешко 2 kg. Копље је било израбено од буковог дрвета, са челичним врхом и потковом. На копљишту су се налазиле три карике у које се, према висини стрелца, могла утврдити кука за ослањање штуца при нишањењу.⁹⁴ У Аустрији је и Ландвер, у недостатку другог оружја, опреман копљима. Тако је 1808. године једна јединица, јачине 7.955 људи, између осталог оружја добила и 1.309 копаља.⁹⁵

Да би се одупрла страном интервенцији која је претила да угуши револуционарне тековине 1798. године, француска револуционарна скупштина је издала налог општинама да израде 300.000 копаља која ће ненаоружаним грађанима заменити пушке. Идентична идеја, овај пут потекла од Клаузевица, примењена је у пруској војсци. Пред француском опасношћу пруски краљ је први пут применио »levée en masse« у виду Landesschurtm-a, наоружаног највећим делом баш пешадијским копљима.⁹⁶

Слична ситуација, са директним утицајем на српско ратиште, владала је и у руској војсци. Наиме, 1806. године Руси су одлучили да створе милицију јачине 600.000 људи. Међутим, успешно је организовано само 18 батаљона милиционера, званично названих „стрелцима“. Од ових помоћних снага у састав Молдавске армије су деташирана два батаљона Кијевоких и један батаљон Полтавских стрелца. Али, трећина људства „стрелачких“ батаљона никада није

⁹² А. Ивић, н. д, књ. V, стр. 160, 613.

⁹³ А. Dolleczeck, н. д, стр. 53.

⁹⁴ А. Dolleczeck, н. д, стр. 77—78.

⁹⁵ Р. Krenn, н. д, стр. 55.

⁹⁶ Р. Бурашиновић: „Застарела ратна техника“, Београд, 1977, стр. 112, 118.

руководила ватреним оружјем, а само нешто више од половине је било наоружано крајње нефункционалним и застарелим пушкама. Из Михелсоновог рапорта од 25. 6. 1807. године сазнајемо да је у ствари главно оружје ових трупа било — копље, „стрелецки пик“.

Када током 1808. године почиње постепено распуштање милицијских снага, њихова копља се повлаче у подручни магацин Молдавске армије у Тираспољу. Исаијев 11. 10. 1808. године обавештава Родофиникина да је баш из ових резерви издвојено 1.000 „стрелецких пих“ и упућено у Србију познатим великим транспортом оружја. Миленко Стојковић је 29. 10. 1808. године потврдио урјаднику (каплару) Мишорову пријем ових „1000... миздрака...“.⁹⁷

Аустријанцима није било сасвим јасно какав тип копаља су устаници примили из Русије. Непосредно након приспећа оружја у Београд, 1. 12. 1808. године, конфидент Ф. у свом извештају Земунској војној команди наводи »1000 Wurfspiesse«. Поводећи се за овом изјавом, Перш пише барону Сибшену о истом броју и врсти оружја. Али, обавештавајући надвојводу Лудвига, Симбшен 12. 12. 1808. године ипак оставља алтернативу да је реч о »3 bis 4000 (!?) Lanzen oder Wurfspiesse«. Већ сутрадан граничар Сима Плавшић спомиње само »Spiesse«.⁹⁸

Да је руско стрелачко копље по форми одговарало аустријском М.1768 или „Швајнцфедеру“, аустријски војни извештачи не би ово оружје мешали са цилитом и коњичким копљем. Али, зато за копља израбена у београдском Арсеналу они употребљавају конкретан израз — Pike. Наиме, и поред оружја добијеног из Русије устаницима су као узор служили аустријски модели.

Да је српско оружје било доследна синтеза копаља оштрих стрелаца и „Швајнцфедера“, потврђује детаљан опис који 24. 5. 1808. године доноси портир Бук. По њему, устаничко оружје је било дуго 1,9 m, са челичним двоштричним врхом „у виду ластиног репа“ и потковом копљишта ради бољег ослоњања о тле. Копљиште је на средини имало две куке за ослањање пушке при нишањењу (»Ihre Ardt bestehet dahin, das selbe bey 6 Schuh hoch sind, sie haben oben eine zweyschneitige Spitz mit Wiederhagen, in der Mitte 2 Hagen zum Gewehr auflegen und unten einen Spitz, um solchen in die Erde festsetzen zu können.«)⁹⁹

Цилит

Српска коњица, настала током 1804—1813. године, била је по форми, начину борбе и наоружању под изразитим утицајем противника. Тако су и од офанзивног оружја на мотки, устаници под турским утицајем носили дуго копље за блиску борбу, као и копље

⁹⁷ Војна енциклопедија, Књига бр. 5, Београд, 1962, стр. 585; Група аутора, н. д, књ. I, стр. 384, књ. II, стр. 48; Р. Перовић: „Акти и писма...“, стр. 391.

⁹⁸ Т. Илић, н. д, књ. I, стр. 485, 495; А. Ивић, н. д, књ. V, стр. 1017, 1029, 1033.

⁹⁹ А. Ивић, н. д, књ. V, стр. 613.

за бацање (Wurfspiesse-Dschilit genannt), за борбу на дистанци.¹⁰⁰

Име *цилит* потиче од арапске речи *цирит* — палмина грана без лишћа, која је и била праваријанта овог оружја. Вук реч *цилит* тумачи као *Wurfstab*, а у турском језику *cirit* је и данас синоним за спортско копље за бацање.¹⁰¹

Цилит је било оружје за рат, лов и спорт, а игра цилитом је била једна од главних турских ратничких вежби. Настала је као обука у руковању кратким копљем — хиштом. Да је цилитање било омиљено и у Србији — указује нам пример Јанка Катића, па и Милоша Обреновића који је доста дуго остао веран овој ратничкој вештини.¹⁰² Да је цилит био стандардно оружје српске коњице током Устанка и да се обуци у руковању цилитом посвећивала нарочита пажња и од стране самог Војда, говори Першов извештај од 20. 2. 1809. године: »Kara George soll selbst in Topolya mit Abrichtung der Cavalerie sich vielle Mühe geben, seine Lieblings-übung zu Pferde ist Lanzen-Werfen und mit diesen gibt er sich auch am meisten bei Abrichten des Reiters ab«. ¹⁰³ Цилит (или ратна варијанта — хишта) је био дуг 3,5 бечке стопе (1.100 mm). Састојао се од коничног дрвеног или металног копљешта дугог 900 mm, као и челичног, у пресеку квадратног или троугластог врха дугог око 180 mm. Оружје се носило у специјалном тоболцу за 2—3 копља са леве стране седла, а у ловачкој варијанти каткад и у посебном лежишту капија ловачког мача.¹⁰⁴

Сабље

За разлику од копаља која су се израђивала у земљи, устаницима је далеко већи проблем представљао недовољан број сабаља — главног ударног коњичког оружја.

Слично набавкама осталог материјала, и кад је реч о сабљама — није се могло ослонити само на ратни плен и снабдевање из околних турских крајева. Зато се у првом периоду Устанка пуно наде полагало на помоћ из суседне Аустрије. Сходно томе, устаници већ 9. 5. 1804. године писменим путем моле Србе у Угарској за помоћ у сабљама.¹⁰⁵ Али, изгледа да је прву већу количину овог оружја у земљу покушао да унесе Марко Добрић, трговац из Хемница у Саксонији. Обрштар Перш 4. 8. 1808. године обавештава Симбшена да је од Добрића, између осталог, заплетењ један сандук

¹⁰⁰ W. Hummelberger: »Die Türkenbeute im Historischen Museum der Stadt Wien das 18. und 19. Jahrhundert«, Kobenhavn, 1970, стр. 14;

¹⁰¹ З. Жигулски: »Bron Wschodnia«, Warszawa 1983, стр. 42.

¹⁰² Б. Петровић: „Неколико података о игри цилит у нашој прошлости“, Весник Војног музеја ЈНА бр. 6—7, Београд, 1967, стр. 136;

В. Г. Шчеребин: „Краткиј турецко-рускиј словар“, Москва, 1977, стр. 79; В. С. Карацић: „Српски рјечник“, Београд, 1977, стр. 831.

¹⁰³ Б. Петровић: „Неколико података о игри цилит...“, стр. 137, 139.

¹⁰⁴ А. Ивић, н. д., књ. VI, стр. 78.

¹⁰⁵ G. C. Stone: »A Glossary of the Construction, Decoration and Use of Arms and Armor in all countries and all times«, New York 1961, стр. 320; W. Hummelberger, н. д., стр. 19; Z. Zygylski, н. д., стр. 42, 86.

¹⁰⁶ Р. Перовић, „Акти и писма...“, стр. 73.

са 23 комада нових мађарских сабаља. Део оружја је био са месинганом позлаћеном гарнитуром окова официјерског, а део са челичном гарнитуром подофицијерског и војничког ранга. Поједини комади су имали чак и скупоцена дамасцирана сечива. Према приложеним папирима, сабље су биле послане од стране Јована Вељовића, преко Анастаса Санфира из Пеште — виа Нови Сад — земунском шпедитеру Деметру Скивру.

Марко Добрић је покушао да ово оружје прикаже као две године стару нарудбину руског посланика у Бечу Александра Куракина, намењену Родофиникиновим потребама. Наводна нарудбина је садржавала 30 сабаља, од којих су два луксузна примерка израђена лично за Караборђа, а четири за друге српске главаре.

Добрићева изјава није била без основа. Руски министар спољних послова Андреј Будберг је заиста децембра 1806. године послао Михелсону четири раскошне сабље предвиђене за Караборђа и друге српске вође. Ово оружје је успешно пребачено у земљу и почетком 1807. године подељено виђенијим устаницима.

Преписка око запленаог оружја између земунске Царинарнице, Војне команде, Славонске генералне команде и Ратног савета у Бечу наставила се током јануара—фебруара 1809. године. Наиме, претила је опасност да оружје, које је лежало под забраном у царинском магацину, услед влаге зарђа и пропадне, те се тражило решење шта да се са њим учини.¹⁰⁶ Изгледа да су устаници 1809. године ради набавке хладног оружја успоставили контакт са бечким трговцем грчког порекла Деметром Долиом. Барон Хилер је 30. марта известио грофа Колореда да је за Србе код Долиа наручена извесна количина сабаља и друге војне опреме. Али, до маја месеца исте године на граничном кордону, и поред будне контроле, није примећено пребацивање сличне робе у Србију. Питање је да ли је ова нарудбина икада и остварена.¹⁰⁷

Честе заплене оружја су приморале устанике да решење траже у покушају сопствене продукције сабаља. У Београду се приступило прекивању импортованих коса у сечива, што је нагнало грофа Стадиона да 24. 8. 1808. године иступи са предлогом проширења забране извоза и на ове пољопривредне алатке.¹⁰⁸

Ситуација са сабљама се квантитативно поправила тек по приспећу руске помоћи крајем 1808. године. Са првим контингентом оружја устаницима је испоручено око 1.000 лоших сабаља. Изгледа да се квалитет хладног оружја није поправио ни касније, што се наслућује из цитираног Валконијевог извештаја од 4. априла 1809. године. Валкони напомиње да су из Букурешта послане »sehr alten Säbeln«.¹⁰⁹ Ове сабље су пре било какве употребе морале бити детаљно репариране. О томе говори више докумената. Карл Белошевић 12. марта извештава Симбшена да се »... 1300 russische Kavallerie Säbeln werden nun blank geputzt...«. Слична тврдња се налази и

¹⁰⁶ А. Ивић, н. д, књ. VI, стр. 47, 56, 61; књ. V, стр. 893, 901; Група аутора, књ. I, стр. 311.

¹⁰⁷ А. Ивић, н. д, књ. VI, стр. 117.

¹⁰⁸ А. Ивић, н. д, књ. V, стр. 923.

¹⁰⁹ Р. Перовић, „Акти и писма...“, стр. 401; Т. Илић, н. д, књ. I, стр. 485; А. Ивић, н. д, књ. VI, стр. 923.

у писму обрштара Перша »... die Sabels zur Reinigung, Reparirung und Scharfschleifen in die Festung gebracht«. ¹¹⁰

По чишћењу, полирању и оштрењу, хладно оружје је раздeљено групама. Сабље су прво добили они коњаници три београдска дистрикта који их нису имали. Обуку ових људи је изводио капетан Радич. ¹¹¹ Интересантно је напоменути да су „фехтовању“ сабљама обучавани и питомци Велике школе. И њима је оружје издавано из градског Арсенала, а инструктор им је био капетан београдске коњице Петар Бурковић. ¹¹²

О типу сабаља које су Руси уступили устаницима нешто можемо сазнати опет из аустријских извештаја. Валкони наводи да је оружје било веома старо, док Карл Белошевић већ конкретније указује да је реч о руским коњичким сабљама. Очигледно је да су Срби добили више врста хладног оружја. Тако се у конфидентском извештају од 5. 12. 1808. године спомињу »gross und kleinen Säbeln« или, како их назива Перш »lang und kurzen Säbeln«. На основу ових података Симбшен 12. 12. 1808. године обавештава надвојводу Лудвига да су Срби добили »... 2000 alte Säbeln von verschiedener Länge...«. Три месеца касније ревносни обрштар Перш поново спомиње »viele Säbeln verschiedener Art«. ¹¹³

Ови подаци иду у прилог претпоставци др Павла Васића да су добошари, сигналисти, артиљерици и заставници Народне и Регуларне војске, уз руску униформу, добили и пешадијске сабље. ¹¹⁴ Ово оружје је у руску војску уведено уз гренадирску униформу М.1763, а касније је прописано за целу линијску пешадију, инжењерију и пољску артиљерију. ¹¹⁵

У страним изворима, када се говори о руским испорукама униформи устаницима, употребљава се општи израз »Armatur und Montur« или »Monturstücke«, без детаљнијег описа. Не упуштајући се у детаље, и Баталака само наводи да су добошари, сигналисти и топџије имали руску униформу. ¹¹⁶ Ако се узме у обзир да је током друге половине 18. и почетком 19. века сабља била саставни део руске униформе, сасвим је вероватно да је она испоручена и Србији у комплекту са осталом спремом. Овоме иде у прилог и тврдња да су се међу „сабљама различитих модела и дужина“ налазиле и „мале“ односно „кратке“ сабље, што се сигурно односило на пешадијско оружје. Наиме, гренадирска (пешадијска) сабља се, сем по облику, и по габаритима битно разликовала од тадашњег коњичког оружја.

¹¹⁰ А. Ивић, н. д. књ. VI, стр. 104, 111.

¹¹¹ Ibid, стр. 53, 79.

¹¹² Баталака, н. д. стр. 397.

¹¹³ Т. Илић, н. д. књ. I, стр. 488; А. Ивић, н. д. књ. V, стр. 1021, 1029; А. Ивић, н. д. књ. VI, стр. 111.

¹¹⁴ П. Васић: „Униформе српске војске...“, стр. 57, 60, 63, 74.

¹¹⁵ Knötel-Sieg: »Handbuch der Uniformenkunde«, Nachdruck Hamburg 1971, стр. 314; F. Csillag: »Kardok történel' münken«, Budapest 1971, стр. 130, 131.

¹¹⁶ А. Ивић, н. д. књ. VI, стр. 12, 13; Т. Илић, н. д. књ. I, стр. 495; Баталака, н. д. стр. 366.

Руска гренадирска сабља је имала обострано жлебљено сечиво дуго 620, а широко 32 mm. Пуни рукобран срцолике форме, косо браздана дршка и сферично дугме су ливени од месинга. Дрвене каније са месинганим оковима су пресвлачене црно лакираном кожом. Цело оружје, дуго 780 mm, тежило је око 900 грама. Ова сабља је рабена по узору на пруско пешадијско оружје М.1715, а врло мало се разликовала и од шведског модела из 1748. године.¹¹⁷

Добијене коњичке сабље су, с обзиром на то да је српска коњица по форми била лака, вероватно потицале из наоружања руских хусара, улана и козака. Током 18. века у руској војсци сабље лаке линијске коњице нису биле строго прописане форме, мада су у принципу биле копија пруског оружја. У руску коњицу је 1809. године уведена нова једнообразна сабља, тако да је устаницима уступано искључиво оружје старог типа.

Лака коњичка сабља је до 1809. године имала дрвену дршку уплетену ужетом и пресвучену кожом. Леђни оков дршке се завршавао плитком, равно сеченом капом. Рукобран се под правим углом настављао у накрсницу. По средини накрснице се налазио двокраки језичак који је фиксирао сабљу у канији. Обострано жлебљено сечиво је било дуго око 800, а широко 36 mm. Дрвене, кожом пресвучене каније су на већем делу облагане перфорираним оковима. Окови су израђивани од гвожђа и месинга, који је код официрског оружја био позлаћен. Сем пруске, идентичан облик је имала и шведска хусарска сабља М.1759.¹¹⁸ Индикативно је да се, слично пушкама, и код сабаља понавља идентичност пруског, руског и шведског оружја. То упућује на могућност да су и сабље додељене устаницима потицале из руског ратног плена.

Када се говори о хладном оружју, далеко је важнија чињеница, до сада у литератури испуштана из вида, да су Руси виђеније устанике награђивали, сем ордењем и медаљама, и „почасним оружјем“. У царској Русији, за владавине Катарине II, независно од институције ордена уведен је обичај награђивања за изузетне заслуге раскошно украшеним „Дијамантским“ и „Златним оружјем“ са натписом „За храброст“. Указивана искључиво од владара, ова почаст је била намењена особама које су, сем осведочене храбрости и заслуга, морале имати и одређен друштвени и сталешки статус. Декретом Александра I од 28. 9. 1807. године, „Златно оружје“ је уведено у ред руских ордена, мада је и даље остало у надлежности Царске приватне канцеларије, односно владара. Након издавања овог Указа, „Златно оружје“ су чиниле регламентиране сабље са урезаним натписом „За храброст“. Колико је ова награда била ретка, говори податак да је у једном од најбурнијих периода руске војне историје, од 1769. до 1818. године, подељено свега 1.545 „Златних сабаља“.¹¹⁹ Утолико је значајнији податак да баш у том периоду

¹¹⁷ F. Csillag, н. д, стр. 131; H. Seitz, н. д, стр. 30.

¹¹⁸ E. Mollo, н. д, стр. 14; R. Wilkinson-Latham, н. д, стр. 83.

¹¹⁹ E. Mollo, н. д, стр. 8; A. Hazelton: »The Russian Imperial Orders«, New York 1932, стр. 41—45. Указом од 10. 08. 1913. године „Златно оружје“ је преведено у „Оружје Св. Борба“. СССР је задржао сличну институцију у виду „Пачотнаво револуционарнаво аружија“, уведеног Декретом Президијума ВЦИК од 8. априла 1920, односно 12. октобра 1924. године.

и виђенији Срби, значи странци, постају носиоци „Златног оружја“. У Србији су сабљама награђени прво Карађорђе и Миленко Стојковић.

Наиме, А. Будберг је још 30. 12. 1806. године писмом обавестио Михелсона да му је по ађутанту, грофу Крјусолу, послао „... четири сабли, богато украшенне, из којих одна назначаетя для Черни-Георгия, а прочие — для других сербских вождей“.

Михелсон је искористио посету устаничких депутата Главном руском војном стану (23. април — 6. мај 1807) да преко Јеремије Гагића упути у Србију две од ове четири сабље. Наиме, главнокомандујући Молдавске армије је 6. маја Гагићу предао оружје за Карађорђа и Миленка Стојковића. Уз сабљу, Михелсон је Вожду послао и пропратно писмо, датирано 5. маја, у коме између осталог стоји: „... приимите и облеките меч, при сем к Вам препровождаемый, от государя императора Александра I Вам всемилостивейше жалуетмый, с надписью: „Защитнику Веры и Отечества“. Да будет оный пред всем светом доказательством достоинств Ваших...“.

Јеремија Гагић је 7. јуна код Острова Миленку предао његову сабљу са натписом „За храброст“, а Вожду оружје уручује сутрадан, у Малајничком логору. Карађорђе се писменим путем у своје и име М. Стојковића 20. јуна захвалио Михелсону на дарованом оружју.¹²⁰

И кнез Багратион, нови командант Молдавске армије, 1809. године користи присуство орпске делегације да њене чланове награди преосталим двома сабљама. Наиме, Багратион је двојици депутата, овај пут војводи Милану Обреновићу и Петру (Тодоровићу) Добрићу, поклонио: „... сабли золотые, с надписью — За храбрость —“. Сабље су одликованима предате уз „Грамоте“, датиране 21. децембра 1809. године, које је Багратион претходно лично прочитао на јавном збору.^{121а}

Средином октобра 1811. године генерал-мајор Воронцов је због изузетне храбрости показане у бојевима под Видином (7—9. октобра), препоручио за награду и Хајдук-Вељка Петровића. У образложењу Воронцов наводи да је „Сервский воевода Вељко Петрович... командуя тысячьо человеками сербской кавалерии и пехоты первый бросался в самые опаснейшие места, поражал неприятеля, подавал собою всем пример и оказал редкую храбрость и усердие“, и предлаже га за „золотую саблю, буде угодно, с алмазами“.

Команда Молдавске армије је усвојила ову препоруку и преко генерал-мајора грофа Е. Г. Цуката уручила Вељку Петровићу „сабљу са позлаћеним балчаком и натписом — За храброст —“.¹²¹

Занимљива је епизода из 1810. године која говори колико су Руси били верни традицији награђивања оружјем. Наиме, тог лета је баш Хајдук-Вељко запленио од Турака „... врло лијепу сабљу, оковану сребром и златом и искићену камењем“ и послао је на

¹²⁰ Баталака, н. д, стр. 262; Група аутора, н. д, Књига I, стр. 311, 359—360, 370; Р. Перовић: „Прилози за историју првог српског устанка“, Београд 1979, стр. 84, 86.

^{120а} Архив Србије, ЗМП, 66: Гирсов, 21. 12. 1809, писмо Књаза Багратиона; Баталака, н. д, стр. 737, 738; Група аутора, н. д, Књига II, стр. 139.

¹²¹ Група аутора, н. д, Књига II, стр. 239.

поклон фелдмаршалу Каменском. Међутим, Каменски, навикнут на овакво даривање само са највишег нивоа, вратио је оружје „изговарајући се да он није вриједан такву сабљу носити, него нека је носи онај јунак који је од Турака заробио...“.¹²²

Сабље подељене виђенијим Србима су по изгледу биле турског „к’лч“ типа, далеко раскошније од стереотипног „Златног оружја“. Јеремија Гагић у своме „Дневнику“ каже да су Вождова и Миленкова сабља биле украшене брилијантима. То се наводи и у једном аустријском извору од 18. 1. 1809. године: »...zwey Sabeln für servische Heerführer Georgie und Millenko... mit Brillianten besetzt ein jener Sabel wird auf 20.000 fl. geschätzt«. На основу овога се може закључити да су Караборђе и Миленко добили „Дијамантско оружје“ највишег ранга.¹²³ То свакако важи и за „алмазима“ обogaђено оружје В. Петровића.

На жалост, до наших дана није сачувана ниједна наградна сабља из периода 1806—1813. године. Донекле се може пратити судбина Караборђевог оружја. Вожд је сабљу понео са собом у емиграцију 1813. године, а била је уз њега и при покушају повратка 1817. године. Караборђев убица, Никола Новаковић, предао је сабљу Вујици Вуличевићу, а овај је по Павлу Сретеновићу послао Кнезу Милошу. Милош Обреновић је оружје задржао за себе, па га чак носи и у емиграцију 1839. године. Кнез каснијих година сабљу поклања своме сину Михаилу, који је обнавља и наново украшава драгим камењем. По убиству Кнеза Михаила сабља је доспела у Беч, где је 1874. године предата у залагаоницу. Пошто у законском року од 11 месеци оружје није било подигнуто, продато је путем лицитације групи бечких Јевреја. Овде се изгледа губи сваки траг Караборђевој сабљи.¹²⁴

Каснијих година се уз личност кнеза Милоша везује још једна награђена сабља.

Наиме, М. Петровић наводи да је двадесетих година прошлог века „...сечиво ... Караборђеве сабље, која је на неки начин дошла у руке Милоша Обреновића, поправљена је, украшена дијамантима и натписом, па... поклоњена, од народа, кнезу Милошу“. Вероватно се ово односи на Вождово оружје са натписом „Заштитнику Вере и Отаџбине“, које је заиста било репарирано од стране Обреновића. Но, збуњује једно Милошево писмо, упућено из емиграције 5. децембра 1851. године Кочи Љ. Брзаку у Београд. У њему Кнез поручује Кочи: „...Будући да се тамо у вась налази једна моя Сабља са камењима Сребрна позлаћена, на којој е изрезано За Храбрость то одма како добиете ово мое писмо да предате Господину Миши (Анастасијевићу?) кои ће ми моју Сабљу овамо (у Букурешт) послати“.¹²⁵

¹²² В. С. Караџић: „Први и други устанак“, Београд 1947, стр. 221.

¹²³ А. Ивић, н. д, Књига VI, стр. 24; Р. Перовић, н. д, стр. 84.

¹²⁴ К. Н. Ненадовић: „Живот и дела Великог Борба Петровића — Караборба...“, Књига I, Беч 1883, стр. 461. Константин Ненадовић наводи нешто измењен натпис на сабљи: „Заштитнику вери и Отчества“.

¹²⁵ Архив града Београда, 21, Вариа — 13; М. Рашковић: „Државно старање о културно-историјским споменицима у Србији у XIX веку“, ЗИМС бр. 20, Београд 1983, стр. 130.